

В. Г. Гетьман, І. В. Козлик, П. П. Сокур
ПРОФЕСІЯ ЯК ЖИТТЯ



Ольга Матвіївна Авілова
(1918–2009)

10 вересня 2018 року виповнюється 100 років від дня народження видатного українського хірурга, учениці академіка М. М. Амосова, доктора медичних наук, професора Ольги Матвіївни Авілової. З цієї нагоди кафедрою торакальної хірургії та пульмонології НМАПО імені П. Л. Шупика (м. Київ) підготовлено до друку книгу «Ольга Матвіївна Авілова (1918–2009). Біобібліографічний покажчик», у якій на основі аналізу різних архівних матеріалів і попередніх публікацій вперше систематизовано і узагальнено наявну на сьогодні інформацію про життєвий і професійний шлях О. М. Авілової, подано уривки з її виступів перед курсантами, фрагменти з її опублікованих інтерв'ю, представлено перший — найбільш повний і вивірений — бібліографічний покажчик її наукової спадщини (публікацій, архівних матеріалів тощо), органічно доповнений багатомірною підбіркою світлин та спогадами учнів на колеги.

Вшановуючи пам'ять цієї відданої лікарському обов'язку та гуманістичним ідеалам медичної науки Людини, Лікаря, Фахівця, Ученого, редакція пропонує читачам матеріал з даного ювілейного видання, у якому висвітлюється життя і діяльність професора О. М. Авілової.

Ольга Матвіївна Авілова — видатний український хірург і вчений світового рівня, одна із фундаторів торакальної хірургії в Україні, піонер реконструктивної хірургії трахеї та бронхів у колишньому СРСР, асоційований член Міжнародної спілки хірургів, член Міжнародної асоціації торакальних хірургів, організатор Київського міського пульмонологічного центру, заслужений лікар УРСР (1962), заслужений діяч науки УРСР (1984), лауреат Державної премії СРСР (1974), доктор медичних наук (1972), професор (1973), із 1975 до 1988 року завідувач кафедри торакальної хірургії та пульмонології Київського інституту удосконалення лікарів (нині Національна медична академія післядипломної освіти імені П. Л. Шупика).

Народилася 10 вересня 1918 в колишньому місті Бежиця (тепер один із адміністративних районів Брянська) Брянської області Російської Федерації у багатодітній сім'ї робітника.

Батько — Матвій Федорович Авілов (1882/83 – 1955) — з 1895 (або з 1898) до 1934 працював токарем на паротягобудівному заводі в м. Бежиця Брянської області (з 1923 — перейменований на «Червоний Профінтерн»). У молодості (до російської революції 1917) служив у царській армії у Владивостоці; його взяли писарем на корабель, бо він, крім п'яти класів освіти, мав гарний каліграфічний почерк, що тоді дуже цінувалося. «Дуже довго він плавав на кораблях по всьому світі, — згадувала Ольга Матвіївна, — багато цікавого знав, любив розповідати. Пам'ятаю, коли у нас в сім'ї після війни не було книг, тато відривав листки календаря, кожен прочитував, акуратно складав у певне місце і зберігав». Після революції, коли він працював у вагоноколісному цеху великого вагоно-

будівельного заводу, його «обирали начальником цеху, тому що він постійно щось винаходив. Пам'ятаю, яка у сім'ї радість була, коли він отримував гроші за черговий винахід, а таке траплялося нерідко». У 1934 став інвалідом II групи. З 1940 працював робітником на заводі № 236 («Сільськогосподарського машинобудування»).

Мати — Олімпіада Сергіївна Авілова (1896 або 1888 — 1969) — була домогосподаркою, ростила дітей: дочку Раїсу (нар. 1916, у дорослому віці працювала телефоністкою на заводі № 235 станції Сельцо Брянської області), дочку Ольгу (нар. 1918, майбутнього видатного торакального хірурга), сина Миколу (нар. 1924, інвалід німецько-радянської війни 1941–1945 рр., працював головним інженером ліспромгоспу в Калузькій області РФ), дочку Юлію (нар. 1928, у заміжжі Киреева, після закінчення медичного технікуму працювала лаборантом Брянської обласної лікарні, а також в медичній частині заводу «Сільськогосподарських машин» станції Сельцо Брянської області).

Дитинство О. М. Авілової було щасливим. Батькові родичі були пов'язані з лісом. Дідусь Ольги Матвіївни по батьківській лінії мав велику лісну пасіку, куди навіть ведмеді приходили поласувати медом. Улітку маленьку Олю разом з рідними і двоюрідними сестрами і братами відправляли до дідуся і бабусі на оздоровлення. Цей рай закінчився після трагічної загибелі дідуся і бабусі і тієї нищівної руйнації мирного устрою життя, яка була викликана революційними процесами у царській Росії, що призвели до громадянської війни в країні.

З 1926 здобувала середню освіту, закінчивши 1936 Бежицьку середню школу.

Після закінчення школи вступила до інституту за принципом «найближчого вишу», а найближчим вишем був інститут у Смоленську, який виявився медичним. Тож з вересня 1936 до червня 1941 навчалася у Смоленському державному медичному інституті за спеціальністю «Лікувальна справа». Останній державний іспит склала 22 червня 1941, дізнавшись перед самим іспитом про напад гітлерівської Німеччини на Радянський Союз. Рішенням ДЕК від 25 червня 1941 їй була присвоєна кваліфікація «Лікар» (диплом № 629356). За розподілом отримала направлення на роботу в м. Улан-Уде.

Поїхати молодому фахівцеві за інститутським направленням не судилося — завадила війна. У серпні 1941 була мобілізована Брянським райвійськкоматом до лав Радянської Армії, одержавши призначення у шпиталь, який розгортався у колишньому піонерському таборі на станції Хотильово (рос. Хотылёво, 6 км від Брянська). Дороги війни для новоспеченої випускниці медінституту виявилися такими: з серпня 1941 до травня 1942 служила на Брянському фронті ординатором хірургічного відділення евакошпиталю 2579; наступний рік до травня 1943 на Воронежському фронті — старшим ординатором хірургічного відділення польового рухомого шпиталю 4348; з травня 1943 до листопада 1945 на 4 Українському фронті — старшим ординатором хірургічного відділення польового рухомого шпиталю 5155.

Під час роботи у шпиталі молодому фахівцеві довелося змінити свій фах інфекціоніста й активно долучитися до хірургічної роботи, яка і стала її долею. «Я страшен-

но переживала смерть хворих, — згадувала у 2004 Ольга Матвіївна. — Багато смертей бачила на фронті. Оскільки багато оперувала і часто це були важкі хворі, багато з них помирали. Пам'ятаю, наш шпиталь стояв під Харковом, де йшли страшні бої, у мене було 700 ліжок, усі заповнені. Уночі приходять машина, і наше завдання — найперше посортувати хворих. Лізеш в машину, а там на десять поранилих — один труп. Довго я не могла звикнути до смерті. Кожного померлого солдата оплакувала. А плакати ніколи було, машина за машиною приходили. Та як утриматися, якщо на твоїх очах помирають молоді хлопці з криком: „Мамо!“ У мене і зараз сльози навертаються на очі. Після війни такого відчуття смерті не було. На фронті помирали від ран молоді люди, а в нашому відділенні <у мирний час> гинули хворі похилого віку або пацієнти з високим ризиком, яким можна було і відмовити в операції, не брати на себе відповідальність за їхнє життя».

Як лікар-хірург військово-польового шпиталю пройшла війну від Хотильово до Воронежа і далі на захід аж до колишньої Чехословаччини, закінчивши свій бойовий шлях у передмістях м. Праги з військовим званням старшого лейтенанта медичної служби.

«Після війни, — згадувала Ольга Матвіївна, — а відпустили нас не відразу, десь у жовтні, наша група, усі жінки-лікарі, приїхали в Брянськ. Їхали через Україну. <...> у Вінниці ми зайшли до ректора медінституту і сказали, що хотіли б тут залишитися. Він запитав: „Апендицит вирізати вмієте?“ — „Ні“. — „Грижу?“ — „Ні“. — „Такі хірурги на не потрібні“, — відповів він. А які на фронті грижа й апендицит? Там операції зовсім інші».

З 1945 до 1954 працювала у Брянській обласній лікарні: з грудня 1945 до листопада 1948 ординатором хірургічного відділення, з листопада 1948 до грудня 1952 завідувачем травматологічного відділення, з грудня 1952 до вересня 1954 завідувачем легенево-хірургічного відділення. Під час роботи у Брянську продовжила своє формування саме як хірурга під впливом тоді ще кандидата медичних наук Миколи Михайловича Амосова, який у цій медичній установі очолював хірургічне відділення (з 1947 до 1952 був головним хірургом Брянського облздороввідділу). Працюючи у Брянську з М. Амосовим упродовж 6 років, долучилася до торакальної хірургії. Роботу у хірургічному відділенні Брянської обласної лікарні поєднувала з викладанням у фельдшерсько-акушерській школі м. Брянська (1951–1954).

У 1952 Миколу Амосова, як знаного фахівця з грудної хірургії, було запрошено у Київський інститут туберкульозу (нині — Національний інститут фтизіатрії і пульмонології імені Ф. Г. Яновського НАМН України) для керівництва спеціально створеною клінікою торакальної хірургії. Через 2 роки під впливом Миколи Михайловича до Києва перебралася і Ольга Матвіївна, прийшовши працювати до Амосова у лікарню Шевченківського району м. Києва на вул. Рейтарській, 22. З вересня 1954 до серпня 1955 була асистентом клініки (кафедри) санітарно-гігієнічного факультету Київського медичного інституту (нині — Національний медичний університет імені О. О. Богомольця).

У 1949–1950 перебувала в Москві на курсах підвищення кваліфікації у Центральному інституті удоскона-



лення лікарів. У цей час брала участь у наданні допомоги населенню Ашхабада (столиця Туркменістану), яке постраждало від землетрусу у ніч з 5 на 6 жовтня 1948 року. У 1951 протягом двох місяців була на робочому місці у Нейрохірургічному інституті ім. А. Л. Поленова, що у Ленінграді (тепер — Російський науково-дослідний нейрохірургічний інститут імені професора А. Л. Поленова, м. Санкт-Петербург, РФ).

Від серпня 1955 — у Київському інституті удосконалення лікарів МОЗ СРСР (нині — Національна медична академія післядипломної освіти імені П. Л. Шупика МОЗ України): асистентом (серпень 1955–1962), доцентом (1962–1969), доцентом кафедри торако-абдомінальної хірургії (1969–1973), професором кафедри торакальної хірургії (1973 – січень 1975), і нарешті, завідувачем заснованої з її ініціативи кафедри пульмонології і торакальної хірургії (січень 1975–1988).

З 1957 до травня 1964 очолювала роботу хірургічного і торакального відділень лікарні Шевченківського району м. Києва, Працюючи у «Медмістечку» (1964–1975), керувала також створеним там відділенням легеневої хірургії. «О. М. Авілова, — зазначав у характеристиці від 10 квітня 1972 тодішній завідувач кафедри торако-абдомінальної хірургії КІУЛ, член-кореспондент АН УРСР, професор О. О. Шалімов, — різносторонній хірург, визнаний авторитет у сфері порожнинної, насамперед грудної хірургії. Блискуча хірургічна техніка і глибокі теоретичні знання дозволяють їй успішно виконувати найбільш складні оперативні втручання на стравоході, кардії, легенях, середостіння. <...> О. М. Авілова виховала колектив хірургів <...> високої кваліфікації <...> Заслужений лікар Української РСР Ольга Матвіївна Авілова відома своєю невтомністю, любов'ю до хворих,

високим розумінням громадського обов'язку».

Ще перебуваючи у Брянську, з 1951 почала займатися науковою роботою у сфері хірургії шлунку і стравоходу. У своїй характеристиці професійної і наукової діяльності О. М. Авілової від 24 травня 1958 науковий керівник її кандидатської дисертації, тоді ще професор Микола Михайлович Амосов писав: «Вона може самостійно творчо вирішувати питання практики і теорії хірургії. <...> У цілому, за рівнем і діапазоном хірургічної майстерності та глибини теоретичних знань, О. М. Авілова давно вже гідна звання кандидата медичних наук».

У своїй рецензії на кандидатську дисертацію О. М. Авілової від 15 вересня 1958 доктор медичних наук, професор, очільник Київського рентгено-радіологічного та онкологічного науково-дослідного інституту МОЗ УРСР Іван Теодосович Шевченко висновок: «Робота, що розглядається, за своєю значущістю і виконанням може бути рекомендована як докторська дисертація, автор за своєю практичною зрілістю і теоретичною підготовкою заслуговує ступеня доктора медичних наук».

28 квітня 1960 на засіданні Вченої ради Київського медичного інституту ім. акад. О. О. Богомольця захистила кандидатську дисертацію «Черезплевральні резекції при пухлинах стравоходу і кардії» (науковий керівник: доктор медичних наук, професор М. М. Амосов; офіційні опоненти: заслужений діяч науки, доктор медичних наук, професор О. О. Федоровський (Київ); доктор медичних наук, професор І. Т. Шевченко (Київ); диплом кандидата наук ММД № 001127 від 7 вересня 1960). 16 червня 1963 рішенням ВАК СРСР (протокол № 32/п) присуджено вчене звання доцента по кафедрі «Торакальна хірургія» (атестат МДЦ № 014305 від 7 вересня 1963).

17 червня 1971 на засіданні Вченої Ради Київського державного медичного інституту ім. О. Богомольця захистила докторську дисертацію «Резекція і пластика бронхів і медіастинальної трахеї» (науковий консультант: член-кор. АМН СРСР, дійсний член АН УРСР, лауреат Ленінської премії, професор М. М. Амосов; офіційні опоненти: доктор медичних наук, професор О. П. Кузьмичов (Москва), заслужений діяч науки УРСР, доктор медичних наук, професор Г. Г. Горovenko (Київ), доктор медичних наук, професор Г. М. Матяшин (Київ); провідна організація — Львівський державний медичний інститут; затверджено рішенням ВАК СРСР від 10 березня 1972 (протокол № 15), диплом доктора наук ММД № 005091 від 31 травня 1972). Рішенням ВАК СРСР від 25 жовтня 1974 (протокол № 58/п) присуджено вчене звання професора по кафедрі «Торако-абдомінальна хірургія» (атестат серії МПР № 023040 від 18 лютого 1975).

Одним із засновників легеневої та серцевої хірургії у колишньому СРСР, як відомо, був академік АН України, член-кореспондент АМН СРСР, заслужений діяч науки України, Герой Соціалістичної Праці, лауреат Ленінської та Державної премій, доктор медичних наук, професор Микола Михайлович Амосов. У 1955 він очолив одну з перших у країні кафедру торакальної хірургії при Київському інституті удосконалення лікарів, яка, за словами професора Бориса Радіонова, «за час свого існування підготувала великий загін висококваліфікованих

торакальних хірургів, котрі стали ініціаторами торакальної хірургії в областях. Численні фахівці були підготовлені для інших республік колишнього СРСР.

Мабуть, тоді не було закладу, де би не працювали хірурги, які одержали спеціалізацію на цій кафедрі, де викладачами працювали згодом відомі вчені: професори Г. Г. Горovenko, І. М. Сліпуха, О. М. Авілова, А. В. Малахова, І. П. Дєдков, Б. М. Брусіловський, К. К. Березовський, Л. М. Сидоренко і багато ін.».

Саме Миколі Михайловичу Амосову належить ідея створення кафедри пульмонології в Україні, яка реалізувалася 1975 при активному сприянні ректора Київського інституту удосконалення лікарів, доктора медичних наук, професора Михайла Несторовича Умовіста (1919–2005) та тодішнього міністра охорони здоров'я України, доктора медичних наук, професора Василя Дмитровича Братуся (1917–2008). Першим завідувачем кафедри пульмонології стала Ольга Матвіївна Авілова.

Кафедра була створена на базі відділення торакальної хірургії Київської міської лікарні № 6 «Медмістечко». Першою клінічною базою кафедри стала Дитяча клінічна лікарня № 7 Печерського району м. Києва. 1975 за ініціативою Ольги Матвіївни було ухвалено рішення про створення на її базі Міського пульмонологічного центру. З 1986 функції міського пульмонологічного центру виконувала лікарня № 17, яка згодом перетворилася на науково-практичний центр «Торакальна хірургія та пульмонологія». За 4 десятиліття існування кафедри — з 1975 до 2015 року — тут підготовлено 9 876 фахівців, в тому числі 5 032 пульмонологів, 2 654 торакальних хірургів, 432 бронхологів, 1 758 дитячих пульмонологів, 422 інтернів.

Крім звичних операцій, серйозно зайнялася проблемою травми грудної клітки. Завдяки відкриттю у лікарні № 17, що у Лабораторному провулку, відділення спеціалізованої допомоги на 60 ліжок, за декілька років колосальної роботи, здійсненої О. М. Авіловою та її учнями М. М. Багіровим та А. В. Макаровим, вдалося знизити смертність по м. Києву з 18,6% до 3,1%. У наступні роки вона не перевищувала 1%. Таким чином була створена служба невідкладної допомоги постраждалим з травмою грудей, спонтанним пневмотораксом, сторонніми тілами дихальних шляхів і стравоходу.

«Свою лікувальну, наукову і педагогічну діяльність проф. Авілова О. М. поєднує з великою громадською роботою, — читаємо у характеристиці періоду після 1973 року (конкретна дата не вказана), підписаній тодішнім керівництвом КІУЛ і поданій у зв'язку з переобранням на посаду завідувача кафедри пульмонології. — Проф. Авілова О. М. член Міжнародної спілки хірургів, член проблемної комісії МОЗ СРСР з „Реконструктивної хірургії трахеї, бронхів, стравоходу“, член проблемної комісії з пульмонології МОЗ УРСР, член правління хірургічної спілки м. Києва та Київської області, член редколегії журналу „Врачебное дело“».

Професор О. М. Авілова є автором близько 250 наукових праць і розробок, присвячених реконструктивній хірургії трахеї і бронхів, зокрема хірургічному лікуванню захворювань легенів, середостіння, питанням відновної хірургії стравоходу, трахеї, бронхів. Її праці було надруковано у провідних фахових виданнях України, Російської

Федерації, Азербайджану, Грузії, Латвії (колишні союзні республіки СРСР), а також Чехії і Словаччини (колишня Чехословаччина), Румунії та Франції. Як засновник наукової школи реконструктивної хірургії трахеї та бронхів, вона виховала трьох докторів і більше півтора десятка кандидатів наук. Серед її вихованців професори: Мамед Багіров, Вадим Гетьман, Микола Васильович Гладун (Молдова), Фелікс Глумчер, Ярослав Гоєр, Анатолій Макаров, Петро Сокур.

Професор Ольга Авілова нагороджена: *орденами* — «Красная Звезда» (1944), «Трудового Красного Знамени» (1971), «Отечественной войны I степени» (1985); *медалями* — «За победу над Германией» (1945), «За участие в Великой Отечественной войне», «За трудовое отличие» (1946), «За трудовую доблесть» (1961), «Золотая медаль ВДНХ СССР» за полібронхіальний анастомоз (1970), «В память 1500-летия Киева» (1982), «Ветеран труда» (1985), «70 лет Вооружённых Сил СССР» (1987), а також відомчою нагородою Міністерства охорони здоров'я СРСР *значком* «Отличник здравоохранения СССР». У числі групи провідних хірургів вона (тоді ще професор Київського державного інституту удосконалення лікарів) одержала 1974 Державну премію СРСР за розробку і впровадження в клінічну практику хірургічних операцій на трахеї та бронхах.

Попри те, що хірургія була життям і долею Ольги Матвіївни, забираючи увесь її час, професор Авілова була багатогранною особистістю. Вона любила музику, живопис, літературу. Інша справа, що в неї завжди бракувало часу на усі ці речі. «Якщо чесно, — зізнавалася Ольга Матвіївна в інтерв'ю 2004 р., — лише вийшовши на пенсію, почала надолужувати втрачене. Любов до книжок мені передалася від батька, але в медінституті читати було ніколи, треба було вчитися. Чотири роки війни теж викреслили з мого життя читання. До речі, тепер дуже жалкую, що на війну не взяла книгу. Хоча б „Лихо з розуму“ Грибоєдова взяла б та тренувала пам'ять. Коли працювала, часу на художню літературу теж не залишалось, тільки на медичну. День-два не почитаєш журнали, вже відстанеш. Треба було постійно слідкувати за медичною наукою, за іноземними перекладами, вітчизняними розробками. Зараз я нарешті отримала можливість взяти в руки книгу і читаю постійно».

До кінця свого життя Ольга Матвіївна залишилася вірною тій системі цінностей, якої дотримувалася усе своє життя, залишаючись чесною, справедливою і скромною людиною. «Ніколи не любила привертати до себе уваги, — завершувала вона своє останнє інтерв'ю, коли вже 16 років перебувала на заслуженому відпочинку. — Не любила, коли обирали в президії, просили виступити, не терпіла зборів. Як це, дві години теревенити і нічого не робити? Скільки себе пам'ятаю, намагалася на збори взагалі не ходити. Абсолютно байдуже ставилася до присудження звань. Щоправда, звання <...> допомогли мені щодо підвищення пенсії. І сьогодні нікуди не ходжу, хоча запрошують часто, з різних приводів. Бездіяльність і марнослів'я — це не для мене».

Померла Ольга Матвіївна Авілова 27 грудня 2009 року у м. Києві. Похована 29 грудня на столичному Берковецькому кладовищі (ділянка № 143).

Р. С. 8 лютого 2018 Верховна Рада України прийняла Постанову № 2287-VIII «Про відзначення пам'ятних дат і ювілеїв у 2018 році», яка починається словами: «З метою консолідації та розвитку історичної свідомості Українського народу, збереження національної пам'яті та належного відзначення і вшанування пам'ятних дат і ювілеїв Верховна Рада України **постановляє**:

1. Урочисто відзначити на державному рівні у 2018 році пам'ятні дати і ювілеї згідно з додатком.

2. Рекомендувати Кабінету Міністрів України:

забезпечити відзначення у 2018 році на державному рівні пам'ятних дат і ювілеїв згідно з додатком». У цьому додатку, зокрема, сказано: «Цього року на державному рівні відзначатимуться такі пам'ятні дати та ювілеї: <...>

II. Видатних особистостей: <...>

10 вересня — 100 років з дня народження Ольги Авілової (1918–2009), лікаря-пульмонолога, хірурга».

У «Плані випуску пам'ятних монет на 2018 рік» Національного банку України передбачено випуск і введення в обіг у вересні означеного року монети номіналом 2 грн. «Ольга Авілова (1918–2009)».

Публічне акціонерне товариство «Укрпошта», спираючись на затвержені 31 травня 2017 року редакційно-художньою радою з питань видання поштових марок, маркованих конвертів та карток в Україні тематичні плани на 2018 рік, передбачило випуск немаркованого художнього конверта до 100-річчя від дня народження О. Авілової (див. лист на ім'я президента НАН України Б. Є. Патона та директора ДУ «Національний інститут хірургії та трансплантології ім. О. О. Шалімова» О. Ю. Усенка від 2 червня 2017, № 101.13.1.1-85).